

Başvuru: 15.05.19

Kabul: 01.07.19

Atıf: Küçükparmak, Aykut. "Kant'ta Zaman-Mekânın A Prioriliği Problemi". *Temâşâ Felsefe Dergisi* 11(2019): 91-100.

Kant'ta Zaman-Mekânın A Prioriliği Problemi*

Aykut Küçükparmak¹

ORCID: 0000-0002-5565-9377

Öz

Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde öne sürdüğü en tartışmalı konulardan biri zaman-mekânın *a priori* olduğu iddiasıdır. Kant bu iddiayı, Newton ve Leibnizci zaman-mekân anlayışlarının neden olduğu problemlerin nihai çözümü olarak görür. Bu yönüyle zaman-mekânın *a priori* iddiası Kant'ın çözmeyi hedeflediği epistemik ve metafizik problemler açısından merkezi bir öneme sahiptir. Ancak Kant'ın diğer iddialarında olduğu gibi, zaman-mekânın *a priori* iddiasıyla ne kast ettiği konusunda da farklı yorumlar mevcuttur. Bu durum en temelde Kant'ın farklı yorumlara imkân veren ifadelerinden kaynaklanır. Bu çerçevede Kant'ın zaman-mekânın *a priori* oluşuyla ne kast ettiğiyle ilgili üç farklı yorumdan söz edilebilir. Bunlardan birincisi zaman-mekân formlarının deneyim objelerinden zamansal olarak önce geldiğini öne süren zamansal öncelik yorumudur. İkincisi zaman-mekânın *a priori* oluşunun parça-bütün ilişkisi türünden bir önceliği ifade ettiğini öne süren mantıksal öncelik yorumudur. Sonuncusu ise *a priori* yalnızca *a posteriori* olmama anlamında ele alan negatif anlamda *a priorilik* yorumudur. Şüphesiz bu yorumların haklılığı ve tutarlılığı açısından incelenmesi, eleştirel felsefenin temel tezlerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kant, Zaman, Mekân, A priori, Transendental Estetik.

The Problem of A priority of Time and Space in Kant

Abstract

One of the most controversial issues suggested by Kant in his Critique of Pure Reason is the claim that time and space is a priori. Kant sees this claim as the ultimate solution to the problems caused by Newtonian and Leibnizian conceptions of time and space. In this respect, the claim of a priority of time-space is central to the epistemic and metaphysical problems that Kant aims to solve. However, as in Kant's other claims, there are different interpretations of what he meant with the claim of a priority of time and space. This is mainly due to Kant's statements allowing different interpretations. In this context, it can be mentioned three different interpretations about what Kant meant by time-space being a priori. The first of them is the interpretation of temporal priority which suggests that form of time and space precede the objects of experience. The second is the interpretation of logical priority which asserts that the a priority of time and space represents a priority such as piece-whole relationship. The last one is the interpretation of 'negative a priority', which suggest that a priority is in the sense of not being a posteriori. Undoubtedly, the examination of these interpretations in terms of their correctness and consistency has an important place in understanding the basic theses of critical philosophy.

Keywords: Kant, Time, Space, A priori, Transcendental Aesthetics.

* Bu makale *Kant'ın Zaman Teorisi* isimli çalışmamızın ilgili bölümünden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üys. Aykut Küçükparmak, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. Assistant Professor, Mus Alparslan University, Faculty of Literature and Science, Department of Philosophy, Muş/Turkey (a.kucukparmak@alparslan.edu.tr)

Giriş

Şüphesiz Kant'ın eleştirel felsefesinin en merkezi tezlerinden biri zaman-mekân formlarının *a priori* olduğu iddiasıdır. Bunun en temel nedeni Kant'ın eleştirel felsefeyle ortadan kaldırmayı hedeflediği problemlerin çözümünün bu merkezi tezle olan yakın ilişkisidir. Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde iki temel problemi çözmeyi hedefler. Bunlardan birincisi Hume'cu empirizme karşı matematik ve doğa bilimlerinde zorunlu bilginin mümkün olduğunu göstermek iken, ikincisi dogmatik rasyonalizme karşı metafizik bilginin mümkün olmadığını ortaya koymaktır. Şüphesiz Kant'ın bu problemleri çözüp çözemediğine dair değerlendirmeler ciltlerle çalışmayı kuşatacak mahiyette olmakla birlikte, ortaya koyduğu çözümün esas itibarıyla zaman-mekân formlarının ve anlama yetisi kategorilerinin bilen özneye ait *a priori* formlar olması hususuna bağlı olduğunu ifade edebiliriz. O bu çözüm girişimini *Eleştiri*'nin başında Kopernik devrimine benzetir. Buna göre bilgi atkında bilen özne ile bilinen nesnenin merkezi konumları yer değiştiğinde yani bilginin bilinen nesne tarafından değil de bilen öznenin *a priori* unsurları tarafından belirlendiği kabul edildiğinde bu problemler çözülecektir. Daha açık bir ifadeyle bilen özne merkeze konulduğunda, ona ait zaman-mekân formları ve kategoriler tüm deneyimleri zorunlu olarak biçimlendireceğinden bunların tezahürleri olan matematik ve doğa bilimlerinin evrensel zorunlu karakteri ve bu alanlardaki bilginin imkânı ortaya konmuş olacakken, öte yandan da bu alanın dışında kalan metafizik bilginin mümkün olmadığı gösterilmiş olacaktır.

Bu kısa değerlendirme dikkate alındığında Kant'ın eleştirel felsefe vasıtasıyla ortadan kaldırmayı hedeflediği problemlerin çözümünün, bilen öznenin *a priori* form ve kategorilerine dair temel varsayımlarıyla doğrudan ilişkili olduğu görülecektir. Şüphesiz bu *a priori* form ve kategorilerin mahiyeti ve bunlarla ilgili iddiaların değerlendirilmesi yine oldukça hacimli çalışmaları gerektirir niteliktedir. Bu çerçevede bizim çalışmadaki temel amacımız, kategoriler ya da zaman-mekânın *a prioriliği* lehindeki argümanların detaylı incelenmesinden çok, zaman ve mekâna atfedilen *a prioriliğin* ne anlama geldiğiyle ilgili bir değerlendirme yapmaktır. Çünkü Kant'ın birçok iddiasında olduğu gibi, zaman-mekânın *a prioriliği* iddiasının ne anlama geldiğiyle ilgili de farklı yorumlar mevcuttur. Dolayısıyla bu farklı yorumların ortaya konması ve eleştirel felsefenin temel hedefleriyle ne ölçüde tutarlı olduğuna dair değerlendirmeler, Kant'ın ortaya koyduğu çözüm önerisinin anlaşılmasında oldukça yararlı olacaktır. Bu doğrultuda öncelikle Kant'ın zaman-mekânın *a prioriliği* lehindeki argümanlarına kısaca değinip, daha sonra bunun ne anlama geldiğiyle ilgili yorumları incelemek yerinde olacaktır.

Kant *Eleştiri*'nin 'Transendental Estetik' bölümünün 'Zaman-Mekân'ın Metafizik Açıklanması' kısmında zaman ve mekânın *a priori* olduğunu göstermek üzere iki temel argüman öne sürer. Bunlardan birinci kanıt zaman ve mekânın deneyimden elde edilen *a posteriori* tasavvurlar olmadığını göstermeye çalışan negatif bir işleve sahiptir. Bu delilin temel iddiası belirli bir duyumu mekânda ve zamanda deneyimleyebilmek için zaten mekân ve zaman tasavvuruna sahip olmamız gerektiğidir.² Buna göre herhangi bir şeyin benim dışımda veya ardışık ya da eşzamanlı olarak duyumuna sahip olabilmem için zaten mekân ve zaman tasavvurunun olması gerekir. Dolayısıyla zaman ve mekân deneyimlerimizden elde edilmiş tasavvurlar olamaz, aksine her-

² Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trns. Paul Guyer and Allen Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 157-162. Bundan sonraki *Saf Aklın Eleştirisi*'ne ait tüm referanslarımızda yalnızca paragraf numarasını vererek alıntının sonunda belirtilecektir.

hangi bir duyuma sahip olabilmenin ön koşuludur ve bu haliyle de a posteriori değil a prioridir. Aslında bu argüman daha önce doktora tezinde ileri sürdüğü tezlerden farklı değildir.³

İkinci argümanın temel iddiası ise, zaman-mekân tasavvurları ile deneyim nesnelere arasındaki bağımlılık ilişkisi üzerine temellenir. Buna göre zaman ve mekân içindekilerden bağımsız olarak tasavvur edilebildiği halde, zaman ve mekândaki deneyim nesnelere onlar olmaksızın tasavvur edilemez (A24/B39-A31/B47). Dolayısıyla zaman-mekân tasavvurları içindeki deneyim objeleri tamamen çıkarıldığında bile tasavvur edilebildiği halde, deneyim objelerinin onlar olmaksızın düşünülmemesi, açıkça zaman-mekân tasavvurlarının içindeki deneyim objelerinden bağımsız olduğunu ve onların deneyimine bağlı olmadığını gösterir. O halde zaman ve mekân, deneyim objelerinden bağımsız *a priori* tasavvurlar olmalıdır.

Bu iki argümanda ifade edilen temel husus, zamanın ve mekânın deneyimden elde edilen bir tasavvur olmadığıdır. Diğer bir ifadeyle deneyim zaman ve mekân tasavvuruyla ancak mümkün olduğundan, zaman ve mekân tasavvuru deneyime esas itibarıyla önce olmalıdır.⁴ Şüphesiz Kant'ın zaman-mekânın *a prioriliği*-ne dair sunduğu bu argümanların haklılığı ve bütün olarak eleştirel felsefeyle tutarlılığı üzerine yapılacak değerlendirmeler oldukça hacimli çalışmaları gerektirir niteliktedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere bizim amacımız yalnızca Kant'ın zaman-mekâna atfettiği *a prioriliğin* nasıl anlaşılacağı üzerine yapılan yorumları inceleyerek, bunları eleştirel felsefenin temel hedefleri doğrultusunda değerlendirmektir. Bu doğrultuda zaman-mekânın *a priori* oluşunun nasıl anlaşılacağı yönünde üç temel yorumun bulunduğunu ifade edebiliriz. Bunlardan birincisi zaman ve mekânın deneyim objelerinden önce geldiğini ifade eden zamansal öncelik yorumu; ikincisi bu ilişkinin sadece mantıksal bir anlama sahip olduğunu öne süren mantıksal öncelik yorumu; üçüncüsü ise *a prioriliği* yalnızca *a posteriori* olmama anlamında daha iddiasız bir yaklaşımla ele alan negatif anlamda a priorilik yorumudur.

1. Zamansal Öncelik Yorumu

Daha önce işaret ettiğimiz üzere bazı Kant yorumcuları, zaman-mekânın *a priori* oluşunun en temelde zamansal öncelik anlamına geldiğini öne sürer. Bu yorumlara göre, Kant zaman ve mekân formlarının *a priori* olduğunu öne sürmekle, bu formların duyum içeriklerine zamansal olarak önce olduğunu kast eder. Başka bir deyişle duyum ya da deneyim ancak zaman-mekânın tam bir tasavvurundan sonra mümkün olabilecektir. Bu yaklaşımın en tipik savunucularından birisi Garnett'ir: "Mekân [zaman] duyumdan elde edilemez... ve durum bu olduğundan mekân [zaman] üretici aktiviteyi başlatan duyum (*sensing*) koşuluna zamansal olarak önce olmalıdır."⁵

Bu yaklaşıma göre, Kant'ın iddiası şu şekilde ifade edilebilir; herhangi bir duyum içeriğinin zaman ve mekânsal bir ilişki içerisinde idrak edilebilmesi zaman-mekân tasavvurunu gerektirir ve dolayısıyla da zaman ve mekân tasavvurunun bilinci herhangi bir deneyimden zamansal olarak önce gelmelidir. İfade edilmelidir ki, Kant'a ait bazı metinler zaman-mekânın *a prioriliğini* bu şekilde yorumlamayı mümkün kılacak mahiyettedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

³ Kant'ın doktora tezinde ileri sürdüğü görüşler için bkz. Arslan Topakkaya, "I. Kant'ın 'Aklî ve Algusal Dünyanın Formları ve Temelleri Üzerine' [De mundi sensebilis atque intelligibilis forma et principiis, (Von der Form der Sinnen- und Verstandeswelt und ihren Gründen)] Adlı Eserinde Zaman Kavramının Analizi", *Kaygı U.Ü Felsefe Bl. Dergisi* 8 (2007): 35-41

⁴ Arslan Topakkaya, *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013), 193.

⁵ B. C. Garnett, *The Kantian Philosophy of Space* (New York: Columbia University Press, 1939), 175.

Ve zaman ideası, duyumlanır şeylerde bulunan ilişkilerin koşulu olarak tüm duyumlardan önce kavrandığından (*conceived*), o duyusal değil fakat salt sezgidir.⁶

Ancak eğer zaman bir sıfat veya şeylere ilave edilen bir düzen olsaydı, o zaman da koşulları olarak objelerden önce gelemezdi ve sentetik önermelerle bilinen ve sezilen bir şey olamazdı. Ancak eğer zaman duyumların altında gerçekleştiği bizdeki sübjektif bir koşul olarak kabul edilirse, bu *a priori* bilgi ve sezgiler kolayca gerçekleşebilir. Çünkü bu durumda iç duyumun bu formu objelere önce olarak tasavvur edilebilir, dolayısıyla da *a prioridir* (A 33/ B 49).

Mekân kendinde şeyin herhangi bir özelliğini ya da onların birbiriyle ilişkisini temsil etmez yani o objelerin kendilerine iliştilerebilen ve sezginin tüm öznel koşulları soyutlandığında da kalmaya devam eden bir belirlenim değildir. Çünkü ne ilişkisel ne de mutlak belirlenimler ilgili oldukları şeylerin varlığına önce olamaz, dolayısıyla *a priori* duyumlanamaz (A26/B42).

Açıkça görüleceği üzere bu ifadeler duyum objelerinin koşulu olarak zaman ve mekân formlarının, onlara zamansal olarak önce olduğunu dile getirmekte ve dolayısıyla zamansal öncelik yorumunu destekler görünmektedir. Ancak, bu yorum en az iki nedenden dolayı kabul edilemez görünmektedir. İlk olarak bu yorum, özellikle zaman formu bağlamında, basitçe pek de anlamlı görünmemektedir. Gerçekten de zaman formunun herhangi bir şeyden zamansal olarak önce olduğundan söz etmenin saçma olduğu açıkça görülecektir. Çünkü tüm zaman ilişkileri zaman formunda elde edilirken, buna karşın zaman formunun kendisi zamanda olamaz.⁷ Dolayısıyla zamansal öncelik ilişkisini zaman formunun kendisine atfeden bu yorum anlamsız olacaktır.

Öte yandan bu yorumun asıl zayıf yanı Kant'ın 'Analitik'te benimsediği sentezci yaklaşımıyla çelişik görünmesidir. Çünkü Kant'ın 'Analitik'teki bakış açısından duyum içerikleri ve formlar karşılıklı birbirini gerektirdiğinden, duyum içerikleri olmaksızın ya da onlardan önce zaman ve mekân bilincine sahip olmak mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla, Paton'un da işaret ettiği gibi, zamansal önceliği ima eden ifadeler bulunmasına rağmen, Kant'ın böyle eksik, ham bir fikri kast etmediğini düşünmek gerekli görünmektedir.⁸ Sonuç olarak duyum yetisinin formlarına atfedilen *a priori* oluşun, duyum objeleri ya da duyum içeriklerine zamansal olarak önce olma şeklinde ele alınması gerektiğini iddia eden bu yorumun, bütün olarak eleştirel felsefe açısından pek savunulabilir olmadığını söylemek oldukça makuldür.

2. Mantıksal Öncelik Yorumu

Zaman ve mekân formlarının *a priori* oluşunun ne anlama geldiği hakkında öne sürülen daha yaygın diğer bir yaklaşım ise, mantıksal öncelik yorumudur. Bu yoruma göre, Kant'ın zaman formunun duyum içeriklerine önce olmasıyla kast ettiği şey, zamansal değil parça-bütün ilişkisi türünden mantıki bir önceliktir.⁹ Diğer bir ifadeyle, Kant'ın *a priorilik* argümanındaki temel problemi zaman ve mekân formlarının duyum içerikleriyle mantıki ilişkisinin mahiyetini ortaya koymaktır. Buna göre argümanların temel iddiası şu şekilde ifade edilebilir: Genel olarak zaman tasavvuru herhangi bir zaman aralığı ya da süreye veya mekân tasavvuru bir şeyin dışında ya da yanında olma algısına mantıksal olarak önce olmalıdır. Yani bütün olarak zaman tasavvuru süre ya da zaman aralıklarından, mekân tasavvuru da mekânsal ilişkilerden elde edilemez,

⁶ Immanuel, Kant, "Disertation on The Form and Prenciples of The Sensible and The Intelligible World", in *Kant's Inaugural Dissertation of 1770*, trns. by William J. E. (New York: Columbia College, 1894), 59.

⁷ Sadık Al-Azm, *Kant's Theory of Time* (New York: Philosophical Library 1967), 54.

⁸ H.J. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience Volume I* (London: Unwin Ltd, 1936), 137.

⁹ Jhon Watson, *The Philosophy of Kant Explained* (Glasgow: James Maclehose and Sons Publishers, 1908), 83; Al-Azm, *a.g.y.*

ancak bütün olarak zaman ve mekân tasavvurlarına sahip olursak süre ya da zaman aralığının veya mekânsal ilişkilerin bilincine sahip olabiliriz.¹⁰ Buna göre, parça tasavvuru mantıksal olarak bütün tasavvurunu nasıl ön gerektiriyorsa, mantıksal öncelik yorumuna göre, aynı şekilde belirli bir zaman-mekânsal ilişkiye dair tasavvurumuz da bütün olarak zaman ve mekân tasavvurunu mantıksal açıdan ön gerektirir. Diğer bir ifadeyle, zamanın yokluğunu varsayarak zamansal ilişkileri ya da mekânın yokluğunu varsayarak mekânsal ilişkileri düşünmek mantıki açıdan imkânsızdır. Dolayısıyla zaman formunun duyum içeriklerine *a prioriliği* mantıki türden bir önceliktir. Dahası Bird gibi bazı Kant yorumcuları, Kant'ın temel iddialarının psikolojik terimlerle ifade edilmiş olsa bile, mantıksal zeminde ele alınmasının daha tutarlı olduğunu öne sürerek,¹¹ yalnız a priori-lik argümanının değil, genel olarak eleştirel felsefenin temel iddialarının mantıki temelde değerlendirilmesini salık verir. Bu açıdan da mantıksal öncelik yorumunu destekleyen daha genel bir zemin temin etmiş görünür.

Ancak zaman ve mekân tasavvurunun *a prioriliğine* dair bu yoruma yönelik dikkate değer eleştiriler söz konusudur. Kant yorumcularından Allison için bu okuma biçimi kabul edilemezdir, zira Kant hiçbir yerde zaman ve mekânın mantıksal olarak zorunlu olduğunu, diğer bir ifadeyle mantıksal önceliğe sahip olduğunu öne sürmemiştir. Allison'a göre, zaman ve mekân tasavvuru zorunlu bir koşul olarak yalnızca insan deneyimi sınırları içinde bir fonksiyona sahip olduğundan, zaman-mekânsal olmayan bir bilincin imkânını kabul etmek herhangi bir çelişkiye neden olmayacaktır. Dahası Kant'ın kendinde şeyleri bilmesek de düşünebileceğimiz şeklindeki öğretisi de, zamanın ve mekânın mantıksal olarak zorunlu olmadığını ve dolayısıyla da zaman-mekânsal olmayan bir düşünceye sahip olabilme imkânını açıkça göstermektedir.¹² Bu durum bir anlamda zamanın yokluğunu tasavvur etmenin mantıksal imkânını göstererek, Kant'ın kast ettiği *a prioriliğin* mantıksal türden bir zorunluluk olmadığına ve dolayısıyla da mantıksal öncelik yorumunun geçersizliğine işaret etmektedir.

Öte yandan Kant *a priorilik* argümanlarında, bir bütün olarak zaman ve mekân ile onların kısımları arasındaki ayrımla ilgilenmez. O daha çok zaman-mekânsal ilişkilerin duyumdan elde edilemeyeceğini, dolayısıyla da zaman ve mekân formlarının kökenini göstermeyi hedefler. Bu yönüyle argümanın temel amacı, herhangi bir zaman-mekânsal ilişkinin bütün olarak zaman-mekân tasavvurunu ön gerektirdiğini göstermek değil, süre ve bütün olarak zaman tasavvuru ile mekânsal ilişkiler ve bütün olarak mekân tasavvurunun zihinsel kökenli olduğunu, yani tamamen öznel koşullar olduğunu göstermektir.¹³ Daha açık bir ifadeyle, Kant'ın burada yapmak istediği şey, sonsuz zaman ile onun sınırlı aralıkları ya da sonsuz mekân ile onun kısımları arasında parça-bütün ilişkisi türünden bir öncelik ilişkisi olduğunu değil, her türden zaman-mekânsal ilişki bilincinin duyum içeriklerinde bulunmayan, özneye içkin subjektif kökenli *a priori* tasavvurlar olduğunu göstermektir. Dolayısıyla mantıksal öncelik yorumu argümanların bu temel amacını dikkate almadan, totolojik türden bir öncelik ilişkisi ima ettiğinden açıkça yanlış olacaktır.

¹⁰ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason* (London: Macmillan, 1918), 102.

¹¹ Graham Bird, *Kant's Theory of Knowledge an Outline of One Central Argument in the Critique of Pure Reason* (London: Routledge & Kegan Paul The Humanities Press, 1962), 8.

¹² Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism An Interpretation and Defense* (New Haven and London: Yale University Press, 1983), 87.

¹³ Smith, *A Commentary*, 103.

3. Negatif Anlamda A priorilik Yorumu

Zaman-mekân formlarının *a priori* oluşunun ne anlama geldiği bağlamında, son olarak ele alacağımız bir diğer yorum ise, *a prioriliğin* basitçe *a posteriori* olmama anlamına geldiğini dile getiren, negatif anlamda *a priorilik* yorumudur. Bu yoruma göre, Kant'ın argümanlarda göstermeye çalıştığı temel husus, zaman-mekân-sal ilişkilerin duyum içeriklerinden elde edilemeyeceğidir. Buna göre, duyum içeriklerinin kendisinde verildiği bu düzenin bilgisi, en azından bu anlamda, duyum içeriklerinden sonra yani *a posteriori* değildir. Dolayısıyla zaman-mekân formununun *a priori* olması en temelde, duyum içeriklerinden elde edilmeme ya da *a posteriori* olmama şeklinde negatif anlamda bir *a prioriliktir*.¹⁴ Daha açık bir ifadeyle, bizim zaman ve mekân tasavvurumuz duyum içeriklerine herhangi bir atıftan bağımsız olarak ortaya çıktığından, bu tasavvur negatif anlamda, yani *a posteriori* olmama anlamında *a prioridir*. Bu yorumda altı çizilen temel husus, Kant'ın zamanın ve mekânın *a prioriliği* ile herhangi bir duyu deneyimine önce verilen bir şeyleri içerme şeklinde, aşırı anlamda bir *a priori* oluşu kast etmediğidir. Buna göre zaman ve mekân tasavvurumuz tüm duyumlara önce olan doğuştan idealar olarak ele alınmak zorunda değildir.¹⁵ Benzer bir yaklaşımı Beiser, Kant'ın *a priorilik* iddialarına karşı yöneltilen Locke'cu eleştirileri değerlendirme bağlamında da dile getirir. Ona göre Locke'cu eleştiriler, 'zaman ve mekân tasavvuru (aşırı anlamda) *a priori* tasavvurlardır ya da doğuştan idealar' şeklindeki, aslında Kant'ın da kabul etmediği bir varsayıma yönelik olduğundan hedefi iskalamaktadır. Aslında Kant bu formlarla doğuştan ideaları değil, tasavvurları birbiriyle ilişkilendirme gücünü kast etmektedir. Diğer bir ifadeyle, deneyimden bağımsız zaman ve mekân tasavvuru Kant için de söz konusu değildir ve bu açıdan Locke'cu görüşten çok da farklı değildir.¹⁶ Tüm bu değerlendirmeler dikkate alındığında da açıkça görülecektir ki, negatif anlamda *a priorilik* yorumuna göre Kant'ın zaman ve mekân tasavvuruna atfettiği *a priorilik* deneyimden tamamen bağımsız olma ya da doğuştan bir idea olma anlamında değil, yalnızca duyum içeriklerinden elde edilmemiş olarak *a posteriori* olmama anlamındadır. Bu haliyle söz konusu yorumun en önemli özelliği, bir taraftan duyum içeriklerinden ayrı zaman tasavvuruna sahip olunamayacağını kabul ederken, öte yandan da zaman tasavvurunun duyum içeriklerinden elde edilemeyeceğini iddia etmesidir. Şüphesiz bu yorumu mümkün kılan Kant'a ait metinlerden söz etmek de mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır:

Dolayısıyla bizde zamansal açıdan deneyimi önceleyen herhangi bir bilgi (cognition) yoktur ve bizim tüm bilgimiz deneyimle başlar. Ancak tüm bilgimiz deneyimle başlamasına rağmen, bu tüm bilgimizin deneyimden ortaya çıktığı anlamına gelmez. (B1)

Eleştiri kesinlikle yaratılıştan ya da doğuştan tasavvurları kabul etmez. İster anlama yetisi ister sezgiye ait olsun hepsini edinilmiş (*acquired*) olarak ele alır. Ancak aynı zamanda (doğal haklar savunucularının adlandırdığı gibi) kökensel edinimler de vardır ve bunlar önceden var değildir ve bu yüzden bu edime önce herhangi bir şeye de ait değildir. *Eleştiri*'ye göre bunlar ilk planda zaman-mekândaki şeylerin formları ve ikinci olarak da kavramdaki izlenimler çoklusunun sentetik birliğidir; bunların ikisini de bilgi yetimiz kendinde şey olarak verilen objeden almaz, daha çok onları objenin dışından *a priori* olarak getirir.¹⁷

Bu metinlerin yanı sıra duyum içerikleri ve formların birlikte olmasının gerekliliğini dile getiren Kant'a ait diğer ifadeler de bu yorumu destekleyen metinler olarak ele alınabilir. Şüphesiz bir yandan bu yorumu destekleyen metinlerin çokluğu, diğer yandan da 'Analitik'te dile getirilen sentetik yaklaşımla tutarlı olması

¹⁴ Lorne Falkenstein, *Kant's Intuitionism: A Commentary on the Transcendental Aesthetic* (Toronto: University of Toronto Press, 1995), 173.

¹⁵ Falkenstein, *a.g.e.*, 174.

¹⁶ Frederick, Beiser, *The Fate of Reason German Philosophy from Kant to Fichte* (London: Harvard University Press, 1987), 183.

¹⁷ Immanuel, Kant, *Theoretical Philosophy After 1781*, ed. by Henry Allison and Peter Heath, trns. by Gary Hatfield and Michael Friedman (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 312.

olgusunun, bu yorumu diğerlerine nispetle daha savunulabilir kıldığı ifade edilebilir. Ancak bu durum negatif anlamda *a priorilik* yorumunun, hiçbir problem içermeyen tamamen tutarlı bir yorum olduğu anlamına da gelmez. Bunun en temel nedenlerinden birisi, bu yorumun zaman ve mekân formlarının sübjektif koşullar olarak *a priori* oluşunu tam olarak gösterememesi ve bunun sonunda da matematik ve mekanikte sentetik *a priori* önermelerin imkânını ortadan kaldırıyor görünmesidir. Şimdi bu hususlara dair ayrıntılı bir incelemeyi *a prioriliğe* dair genel bir değerlendirme çerçevesinde ele almaya çalışalım.

Zaman ve mekân formunun *a priori* mahiyetine dair farklı yaklaşımları açıkladığımız bu noktada şu soruyu sormak oldukça makul görünmektedir: Bu yorumlardan herhangi biri Kantçı hedefleri gerçekleştiren ve bütün olarak eleştirel felsefeyle tutarlı bir yaklaşım olarak kabul edilebilir mi? Yukarıda işaret ettiğimiz üzere, Kant'ın konu hakkındaki oldukça kompleks değerlendirmeleri dikkate alındığında, bu soruya yalın ve olumlu bir cevap vermenin pek kolay olmadığı görülecektir. Ancak bu durum konu hakkında herhangi bir değerlendirmenin mümkün olmadığı anlamına da gelmez. Kanaatimizce yorumların geçerliliğine dair böyle bir değerlendirme, ancak Kant'ın zamanın ve mekânın *a prioriliği* ile çözmeyi hedeflediği problemler dikkate alınarak yapılabilir. Diğer bir ifadeyle Kant'ın formlara atfettiği *a prioriliğin* temel amacı dikkate alındığında, bu amacı mümkün kılan yorumun geçerli olduğuna hükmedilirken, bunu başaramayan yorumun ise geçersiz olduğu öne sürülebilecektir.

Şimdi Kant'ın zaman-mekân formlarına atfettiği *a priorilik* ile iki temel husus göstermek istediği iddia edilebilir. Bunlardan ilki, bu formların duyum içeriklerine (kendinde şeylere) değil, yalnızca bilen özneye ait sübjektif koşullar olduğunu göstermek; ikincisi ise bu varsayım üzerinden evrensel ve zorunlu türden bilginin imkânını ortaya koymaktır. Bu hususlar zaman tasavvurunun incelenmesinden elde ettiği sonuçlar kısmında (A 32-36/ B 50-53) ve daha önce işaret ettiğimiz gibi ikinci baskının girişinde Kantçı Kopernik devrimi olarak ifade edilen yaklaşımı dile getirdiği kısımlarda (Bxvi-ix) Kant tarafından ortaya konulur. Ancak bu hususları en açık şekilde “Mekânın Transendental Açıklanması” kısmında geometride sentetik *a priori* önermelerin imkânını göstermek üzere sunduğu argümanda ifade eder:

Geometri mekânın özelliklerini sentetik ve *a priori* olarak belirleyen bir bilimdir. O halde böyle bir bilgiyi mümkün kılmak için bizim mekân tasavvurumuz ne olmalıdır? O kökeninde bir sezgi olmalıdır. Çünkü salt kavramdan, kavramın ötesine geçen bir önerme çıkarılamaz, oysa geometride bu olur. Ancak, bu sezgi *a priori* olarak bizde bulunmalıdır ve bütün objelerin algısından önce gelen salt bir sezgi olmalıdır (...) Objelerin kendisinden önce gelen bir sezgi nasıl var olabilir? Açıkça bu sezgi öznenin oluşturucu bir formu olarak, öznedeki bulunmasından başka türlü olamaz (...) Dolayısıyla bizim açıklama biçimimiz sentetik *a priori* olarak geometriyi mümkün kılan tek açıklama biçimidir. (B 41)

Bu durumda yapmamız gereken şey zamanın *a prioriliğine* dair yorumların hangisinin bu hususları göstermeyi başarıp başaramadığını incelemektir.

Bu çerçevede ilk olarak mantıksal öncelik yorumuyla başlayalım. Açıkçası bu yorum Kant'ın formların *a prioriliği* ile ulaşmak istediği hedefleri başarma noktasında en zayıf yorum olarak görünmektedir. Daha önce işaret ettiğimiz üzere, bu yorum zaman ideası ile belirli bir süre arasında mantıksal türden totolojik bir gereklilik ilişkisini ima ettiğinden, zamansal ilişkilerin duyum içeriklerinden elde edilemeyeceğine ve kökensel olarak bilen özneye ait olduğuna dair hiçbir imada bulunmaz. Dolayısıyla bu yorum kabul edildiğinde, Kant'ın ‘zaman ve mekân formu bilen özneye ait bir koşul olarak varsayıldığında evrensel ve zorunlu türden bilginin mümkün olacağı’ şeklindeki iddiasını ispatladığını görmek oldukça güçtür. Bu nedenle mantıksal

öncelik yorumunun Kant'ın *a priori*lik teziyle ulaşmak istediği sonuçları temin etmediğini ve dolayısıyla da Kantçı felsefe açısından kabul edilemeyeceğini öne sürmek makul görünmektedir

İkinci olarak zamansal öncelik yorumuna baktığımızda, bu yorumun özellikle zaman ve mekân formunun bilen özneye ait olduğunu gösterme yönünde oldukça güçlü bir temel sağladığını ifade edebiliriz. Açıkça ki formların *a priori* oluşunun, tüm duyum içeriklerinden bağımsız ve onlara zamansal olarak önce olma şeklinde kabul edilmesi, bunların bilen özneye içkin subjektif koşullar olduğunun gösterilmesinde hayati bir öneme sahiptir. Çünkü zamansal ilişkilerin duyum içeriklerinden tamamen bağımsız olduğu ya da bunlardan elde edilemeyeceği kabul edildiğinde bu ilişkisel özelliklerin deneyime, geriye kalan tek alternatif olarak, zihnin kendisi tarafından ilave edildiğinin kabul edilmesi gerekir. Böylece zaman formunun bilen özneye içkin subjektif koşullar olduğu açıkça gösterilmiş olur. Özetle zamansal öncelik yorumu, zaman-mekân formlarının her türlü duyumdan önce bütün bir tasavvur olarak zihinde içkin bulunan öznel koşullar olduğunu dile getirdiğinden, açıkça Kant'ın hedefleriyle örtüşür görünmektedir. Hatırlanacağı üzere, bu yorumun saçma ve bütün olarak eleştirel felsefeyle tutarsız olduğu şeklindeki önemli eleştirilere daha önce değinmiştik. Ancak şu hususu belirtmeliyiz ki, bu görüşü kabul eden düşünürler yorumun önemli güçlükleri barındırdığını kabul etmekle beraber, yine de Kant'ın formlara atfettiği *a priori*liğin zamansal öncelik olarak alınması gerektiğini öne sürer. Bu yorumun savunucularından Garnett bu durumu açıkça ifade eder:

Paton ve pek çok diğerlerinin sorduğu gibi, mekân [zaman] nasıl duyu deneyimine zamansal olarak önce verilebilir? Bu güçlükleri herhangi bir anlamda minimize etmeksizin, zamansal öncelik öğretisinin bir kısım anlamlı değerlendirmelerin sonucu olduğuna işaret etmek istiyorum. Bir filozof bazı konularda, belli bir görüşü herhangi bir zorluk içermediğinden dolayı değil, diğer görüşlerin daha büyük problemler içermesinden dolayı kabul etmeye zorlanır.¹⁸

Benzer bir tutum Vaihinger'in¹⁹ konu hakkındaki değerlendirmelerinde de açıkça görülebilir. Vaihinger zamansal öncelik yorumunun saçma olmasından dolayı mantıksal öncelik yorumunu savunulara karşı, bunu kendisinin de kabul ettiğini ancak, bir görüşün açıkça saçma olmasının, bu görüşün Kant tarafından savunulmadığı anlamına gelmeyeceğini belirtir ve bu yoruma açıkça işaret eden Kant'a ait metinleri alıntılararak Kant'ın bu görüşü savunduğunu öne sürer.²⁰ Buna ilaveten, Vaihinger 'Analitik'te ve başka yerlerde Kant'ın, duyum içerikleri ve zaman-mekân formlarının karşılıklı birbirini gerektirdiğini öne süren sentetik yaklaşımlarının da farkındadır. Ancak ona göre bu durum Kant'ın asıl iddiasının, sentetik yaklaşımda benimsenen duyum içerikleri ve formların karşılıklı birbirini gerektirdiği iddiası olduğu anlamına gelmez, daha çok Kant'ın açık bir şekilde kendisiyle çeliştiği anlamına gelir. Vaihinger'in, neden olduğu tüm problemlere rağmen, Kant'ın *a priori*liğe dair asıl görüşünün zamansal öncelik olarak kabul edilmesi gerektiğinde ısrar etmesinin asıl nedeni şudur: Ona göre 'Transendental Estetik' bölümünün yalnızca cümleleri ya da ifade biçimi değil, aynı zamanda onun esas doğası da formların duyum içeriklerinden bağımsız ve onlara zamansal olarak önce olmasını gerektirir. Çünkü eleştirel felsefenin özü, duyumun formları olarak zaman ve mekânı *a priori* tasavvurlar şeklinde kabul eder ve bu ancak zaman-mekân duyu deneyiminden bağımsız bir kökene sahipse mümkün olabilir. Aksi takdirde bu formlar *a priori* değil deneysel olurlar ki, bu da eleştirel felsefe tarafından kabul edilemez.²¹ Diğer bir ifadeyle duyum içeriklerinin bilen özneye içkin formlar tarafın-

¹⁸ Garnett, *The Kantian Philosophy of Space*, 176.

¹⁹ Vaihinger'in konu hakkındaki görüşlerine, Falkenstein'in *Kant's Intuitionism* kitabı üzerinden atıfta bulunulacaktır.

²⁰ Falkenstein, *Kant's Intuitionism*, 84.

²¹ Falkenstein, *a.g.e.*, 86.

dan belirlendiğini öne süren, eleştirel felsefenin temel tezi olarak Kantçı Kopernik devrimi, ancak bu formların duyum içeriklerinden tamamen bağımsız olmasıyla ve onlara zamansal olarak önce olduğunun kabul edilmesiyle gösterilebilir. Bu nedenle zaman-mekânın duyum içeriklerine zamansal olarak önceliği yalnızca metafor olarak yorumlanacak ifadeler değil, eleştirel felsefenin temel iddialarının zorunlu bir sonucu olarak görülmelidir.

Ancak bu durumun tespiti *a priorilik* bağlamında ortaya çıkan problemlere herhangi bir çözüm getirildiği anlamına gelmez. Çünkü ne Kant'ın zaman ve mekânın *a prioriliğine* dair sunduğu argümanlar zamansal öncelik türünden bir *a prioriliği* göstermeye yeterlidir, ne de bu türden bir yorumu eleştirel felsefenin bütünüyle tutarlı şekilde savunmak mümkündür. Dolayısıyla bu durumun tespiti bizi daha çok, bir taraftan Kant'ın zamansal önceliği kast ettiği, diğer taraftan da bunun mümkün olmadığı şeklinde birbiriyle uyuşması mümkün olmayan iki görüşü uzlaştırma gücüyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Son olarak daha esnek bir yaklaşımı benimseyen negatif anlamda *a priorilik* yorumuna baktığımızda, bu yorumun da Kantçı hedefleri gerçekleştirme noktasında önemli güçlükler içerdiği ifade edilebilir. Hatırlanacağı üzere bu yorum, duyum içerikleri ve formların birleşiminden oluşan Kantçı bilgi anlayışında, bu iki unsurun gerçekte birbirinden ayrı olamayacağını ifade etmişti. Diğer bir ifadeyle doğrudan verilen zaman-mekânsal duyu izlenimleri çoklusunda, duyu izlenimleri ve zaman-mekân formları birlikte bulunur. Burada duyu organı izlenimleri bu birliğin maddesini temin ederken, çoklunun zaman-mekânsal formunu belirleyen zemin öznenin oluşturucu yanıdır. Aslında bu görüşün savunucuları, Kant'ın bilen öznenin oluşturucu yanı olarak zihinde bulunan bu zeminle kast ettiği şeyin, yalnızca bir potansiyel olarak duyum içeriklerini birbirleriyle ilişkilendirme gücü şeklinde anlaşılması gerektiğini öne sürer.²² Diğer bir ifadeyle bu formlar kökünde özneye ait olmakla beraber, ancak deneyimde ve deneyim vasıtasıyla zihinde ortaya çıkabilecektir. Buna göre zaman ya da mekân formu duyum içerikleri vasıtasıyla aktif hale geçen ve onları birbiriyle ilişkilendiren bir potansiyel güç olarak zihne içkindir ya da *a prioridir*. Dolayısıyla söz konusu yaklaşımın savunucularına göre bu yorum kabul edildiğinde, Kant'ın 'zihinde bulunan *a priori* formlar vardır' iddiasını duyum içeriği ve formları tamamen ayrı iki tasavvur olarak kabul etmeksizin de anlamak mümkün olacaktır.²³ Ancak böyle bir anlayışın Kant'ın formların *a prioriliği* ile göstermeye çalıştığı iddiaları nasıl mümkün kıldığını görmek oldukça güçtür.

Daha önce işaret ettiğimiz üzere, Kant'ın özellikle geometrideki sentetik *a priori* önermelerin imkânını göstermek üzere sunduğu argümanda, böyle bir şeyin imkânı doğrudan mekânın (ya da zamanın) bütün objelerin algısından önce gelen salt bir sezgi olmasına bağlanır ve bu da ancak zaman-mekânın oluşturucu bir form olarak bilen öznedeki bulunmasıyla mümkündür (B 41). Açıkça görüleceği üzere bu anlayış zaman ve mekân formuna, tüm duyum objelerinin etkisinden bağımsız olarak bilen öznedeki bulunan ve zamansal öncelik yorumunu gerektiren türden güçlü anlamda bir *a prioriliği* atfeder görünür. Dolayısıyla deneyim vasıtasıyla aktif hale gelen bir potansiyel olarak sınırlı ve zayıf anlamda bir *a priorilik* anlayışını dile getiren negatif anlamda *a priorilik* yorumu, Kant'ın aradığı türden sentetik *a priori* önermelerin imkânını göstermeyecektir. Bunun nedeni oldukça açıktır: Zayıf anlamda *a priorilik* yorumu kabul edildiğinde, potansiyel olarak zaman-mekân formları duyum içerikleri ve onların belirli özelliklerinin deneyimine bağlı olarak yani *a posteriori* olarak

²² J. Hutchison, Stirling, "Professor Caird on Kant", *The Journal of Speculative Philosophy* 14, 1 (1880): 90; Beiser, *The Fate of Reason*, 183; Smith, *A Commentary*, 101.

²³ Falkenstein, *Kant's Intuitionism*, 87.

ortaya çıkacağından, bu durumda geometri ve matematiğe atfedilen evrensel zorunluluk gösterilemeyecektir. Sonuç olarak Kant'ın sentetik *a priori* önermeleri mümkün kılan tek yol olarak sunduğu çözüm güçlü anlamda bir *a prioriliğin* kabulünü zorunlu kıldığından, zayıf ve sınırlı bir *a prioriliği* ima eden bu yorum da Kantçı hedeflerin gerçekleştirilmesi bağlamında isabetli görünmemektedir.

Sonuç

Tüm bu değerlendirmeler dikkate alındığında, Kant'ın zaman ve mekânın *a prioriliği* üzerinden ulaşmaya çalıştığı sonuçlara bağlı olarak iki farklı *a priorilik* yorumunun öne çıktığı ifade edilebilir. Bunlardan zamansal öncelik yorumu “Transcendental Estetik” bölümünün ve genel olarak eleştirel felsefenin esas doğasına daha uygun görünürken, gerek argümanların doğrudan bu sonucu göstermedeki yetersizliği, gerekse de ‘Analitik’te öne sürülen sentetik yaklaşımla tutarsızlığı açısından savunulamaz görünmektedir. Buna karşın sınırlı anlamda bir *a priorilik* anlayışını temele alan negatif *a priorilik* yorumu ise, sahip olduğu metinsel destek ve daha tutarlı yapısına rağmen, “Transcendental Estetiğin” zorunlu kıldığı türden bir *a prioriliği* temellendiremediğinden savunulamaz görünmektedir. Sonuç olarak Kant'ın *a priorilik* argümanları ve bu çerçevede yapılan tartışmalar göz önüne alındığında, Kantçı hedefleri gerçekleştiren ve tutarlı bir *a priorilik* yorumunun pek mümkün olmadığını söylemek oldukça makul görünmektedir.

Kaynakça

- Al-Azm, Sadık. *Kant's Theory of Time*. New York: Philosophical Library, 1967.
- Allison, Henry E. *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*. New Haven and London: Yale University Press, 1983.
- Beiser, Frederick. *The Fate of Reason German Philosophy from Kant to Fichte*. London: Harvard University Press, 1987.
- Bird, Graham. *Kant's Theory of Knowledge an Outline of One Central Argument in the Critique of Pure Reason*. London: Routledge & Kegan Paul The Humanities Press, 1962.
- Falkenstein, Lorne. *Kant's Intuitionism: A Commentary on the Transcendental Aesthetic*. Toronto: University of Toronto Press, 1995.
- Garnett, B. C. *The Kantian Philosophy of Space*. New York: Columbia University Press, 1939.
- Kant, I. “Disertation on The Form and Principles of The Sensible and The Intelligible World”. trans. William J. E. In *Kant's Inaugural Dissertation of 1770*. New York: Columbia College, 1894.
- Kant, I. *Theoretical Philosophy After 1781*. trans. Gary Hatfield and Michael Friedman. ed. Henry Allison and Peter Heat. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Kant, I. *Critique of Pure Reason*. trns. Paul Guyer and Allen Wood. Cambridge: Cambridge Universty Press, 2009.
- Paton, H.J. *Kant's Metaphysic of Experience Volume I*. London: Unwin Ltd, 1936.
- Smith, Norman Kemp. *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*. London: Macmillan, 1918.
- Stirling, J. Hutchison. “Proffessor Caird on Kant”, *The Journal of Speculative Philosophy*, 14, 1 (1880).
- Topakkaya, Arslan. *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013.
- Topakkaya, Arslan. “I. Kant'ın ‘Aklî ve Algısal Dünyanın Formları ve Temelleri Üzerine? [De mundi sensebilis atque intelligibilis forma et principiis, (Von der Form der Sinnen- und Verstandeswelt und ihren Gründen)] Adlı Eserinde Zaman Kavramı'nın Analizi”. *Kaygı, U.Ü Felsefe Bl. Dergisi* 8 (2007): 35-41.
- Watson, Jhon. *The Philosophy of Kant Explained*. Glasgow: James Maclehose and Sons Publishers, 1908.